

ПЕРЕКЛАД ПЕРШОГО ЛИТОВСЬКОГО СТАТУТУ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ З ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ: КАРЛ ФОН ЛЬОВЕ ЯК ПЕРЕКЛАДАЧ СТАТУТУ

У статті розглянуто передумови створення, цілі та пріоритети перекладу із середньокраїнської мови англійською Першого Литовського статуту – пам'ятки українського, білоруського та литовського права, яка значною мірою вплинула на формування східноєвропейських правових традицій та сьогодні справедливо викликає зацікавлення серед дослідників у галузях історії, юриспруденції, мовознавства, міжкультурних студій тощо. Висвітлено важливість якості перекладу Статуту з позицій культурно-історичних та національно-правових чинників. Згадано ключові особливості текстів оригіналу Статуту, а саме ті особливості, які визначають специфіку перекладу. Описано основні риси мовної особистості Карла фон Льове як перекладача цієї правової пам'ятки, зокрема крізь призму його власного бачення цілей та процесів відповідної перекладацької роботи, його наукового доробку як історика, а також біографічних і бібліографічних відомостей, праць інших дослідників, як і рецензії тексту перекладу, що знайшла відображення в рецензіях. Схарактеризовано особливості цільової аудиторії перекладу Статуту – головно питання фаховості читачів та його вплив на адаптаційні пріоритети перекладу. Розглянуто питання щодо сутності та критеріїв еквівалентності в часовіддаленому перекладі правових пам'яток, а також шляхів її досягнення. Зроблено загальну оцінку якості проаналізованого перекладу Статуту.

Ключові слова: Перший Литовський статут, часовіддалений переклад, мовна особистість перекладача, перекладацькі пріоритети, критерії еквівалентності, лінгвокультура, точність, читабельність, фаховий читач, нефаховий читач.

Roman Karagodin. TRANSLATION OF THE FIRST LITHUANIAN STATUTE INTO ENGLISH FROM THE HISTORICAL AND LINGUISTIC PERSPECTIVE: KARL VON LOEWE AS A TRANSLATOR OF THE STATUTE.

The author overviews the premises of creation, aims and priorities of translation from Middle-Ukrainian into English of the First Lithuanian Statute – a monument of Ukrainian, Belarusian and Lithuanian law, which has posed a significant influence upon development of Eastern European legal traditions and certainly is a matter of interest among researchers in such fields as history, law studies, linguistics, intercultural studies etc. The article elucidates importance of quality of translation of the Statute in accordance with factors pertaining to culture and history, peculiarities of national legislations. It mentions the key features of the Statute's source texts, namely the features influencing upon the translation. The article describes the main traits of the linguistic personality of Karl von Loewe as a translator of this legal monument, particularly in the light of his own vision of aims and process of the respective translation work, his scholarly papers in the realm of history, as well as various biographical and bibliographical data, papers by other scholars, and also in the light of reception of the target text, reflected in the reviews. The article also characterizes specific features of the target audience of the Statute's translation, chiefly the issue of readers' professionalism and its impact on priorities of translational adaptation. The author has raised the problem of criteria of equivalence in cross-temporal translation of legal monuments and has made an attempt to generally assess quality of the analyzed translation of the Statute.

Keywords: the First Lithuanian Statute, cross-temporal translation, translator's linguistic personality, priorities of translation, criteria of equivalence, linguaculture, accuracy, readability, professional reader, layman reader.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Перший Литовський статут (1529 р.) як визначна пам'ятка слов'янського права нерідко приваблює увагу дослідників: причому не лише з України, Білорусі та Литви, які культурно ушлякували надбання Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ), а й з інших країн світу. Для того щоб уможливити належне сприйняття тексту Статуту, написаного середньоукраїнською мовою, потрібен якісний його переклад сучасними мовами, доступними світовій спільноті.

Переклад англійською мовою виконав Карл фон Льове, а в 1976 р. його видало нідерландське видавництво «Brill», у рамках якого публікувалась тематична серія «Дослідження історії Східної Європи» («Studien zur Geschichte Osteuropas»). Роботу над перекладом К. фон Льове провадив у рамках Західноруського семінару (англ. «West Russian seminar») О. П. Бакуса при Канзаському університеті (США) [7, с. 105]. Двадцятим томом згаданої серії саме і став англійськомовний переклад Першого Литовського статуту.

Перекладач цієї правової пам'ятки К. фон Льове – американський історик-славист. У фокусі його досліджень перебували історико-правові особливості східноєвропейського простору (головно ВКЛ) XVI ст. Відповідній тематиці, зокрема, присвячені його наукові розвідки, в яких проаналізовано ключові питання суспільно-політичного, економічного та правового життя ВКЛ вказаного періоду [10; 11; 12]. Дослідження базувалися на ґрунтовному опрацюванні архівних матеріалів. Так, приватна колекція вченого у м. Нью-Брансвік (Нью-Джерсі, США) включає рідкісні тематичні джерела, зібрані з архівів Вільнюса, Києва, Кракова, Варшави та Санкт-Петербурга [8, с. VI].

Зацікавлення К. фон Льове славістикою налічує не одне десятиліття. Ще 1960 р. він, на той час студент Макалестерського коледжу (Міннеаполіс, Мінесота, США), під егідою та за фінансування організації SPAN (Студентський проєкт дружби народів) вперше відвідав СРСР [15, с. 258]. За його словами, саме ця поїздка відкрила для нього інші культури [13]. Згодом К. фон Льове здобув ступені магістра та доктора філософії в Канзаському університеті (США), працював викладачем та освітнім консультантом [6, с. 12-В]. Його дисертація була присвячена тематиці історії Росії та Східної Європи [13]. Невдовзі після цього, у першій половині 1970-х, дослідник опублікував низку статей, присвячених тематиці ВКЛ XVI ст., а квінтесенцією його наукових пошуків стала робота над перекладом Першого Литовського статуту англійською мовою, яка акумулювала усі його культурно-тематичні знання та стала у своїй сутності ґрунтовною міжкультурною комунікацією, покликаною відкрити для цільового читача історико-правові особливості цієї юридичної пам'ятки (і, зрештою, ВКЛ відповідної епохи).

20-й том серії «Дослідження історії Східної Європи», у складі якого вперше побачив світ переклад Першого Литовського статуту англійською мовою, є структурно комплексним та інформативним. Так, перекладу передують передмова [14, с. IX–XIII] і вступ [14, с. 1–18], у яких К. фон Льове окреслив цілі й пріоритети свого перекладу та фонові історично-правові особливості функціонування цього юридичного документа у ВКЛ. Власне переклад займає 101 сторінку [14, с. 19–119], за ним йдуть розлогі коментарі [14, с. 120–185], в яких перекладач подає історично-правове, культурно-сміслові тлумачення тексту. Далі подано глосарій із роз'ясненням транслітерацій [14, с. 186–199], додаток з уточненням нумерації артикулів у різних рукописах тексту оригіналу [14, с. 200–202] та список використаних джерел (93 позиції) [14, с. 203–206].

Виклад основного матеріалу. Аналіз перекладу розпочнемо із загальної характеристики вихідного та похідного текстів, а також чільних перекладацьких пріоритетів, які окреслив сам К. фон Льове у вступі до роботи. Отож, у випадку Першого Литовського статуту про текст оригіналу можна говорити лише умовно – хіба що як про синкретичне явище, адже єдиного офіційно усталеного варіанта цієї пам'ятки не існує. Натомість збереглися чотири «списки», тобто рукописні версії Статуту мовою оригіналу, а саме – Дзялинський, Замойських,

Фірлейський та Слуцький, між якими існують незначні відмінності – головню орфографічні та синтаксичні, а також поодинокі змістові. Серед названих списків окремо варто виділити Слуцький, який є списком «розширеної редакції» [1, с. 69], тобто містить деякі додаткові артикули, відсутні в інших трьох списках. Збереглися також тогочасні переклади старопольською (Ольшевський список, 1532 р.) та латинською (1530 р., Пулавський і Лаврентіївський списки) [4, с. 6].

Як зазначав сам К. фон Льове, вихідним текстом для його перекладу послужили виключно оригінальні кириличні рукописи [14, с. 13]. При цьому перекладач опирався на текст вихідною мовою із мінського видання під редакцією К. І. Яблонскіса [3, с. 31–131], вважаючи його «якнайточнішою репрезентацією Дзялинського списку до цього часу» [14, с. 16]. Водночас у згаданому мінському виданні також враховано й подано в підрядкових примітках різночитання (розбіжності) зі Слуцьким, Дзялинським, Замойських, Фірлейським та Пулавським списками [3, с. 11]. За основу взято саме Дзялинський список, який «вважається найбільш достовірним і автентичним» [4, с. 7]. Також К. фон Льове запозичив із мінського видання принципи нумерації артикулів у текст перекладу [14, с. 17].

Використання лише списків мовою оригіналу та неврахування сучасних Статуту перекладів іншими мовами К. фон Льове мотивував тим, що «переклади за своїм змістом не завжди відповідають оригіналу» [14, с. 13]. Загалом така позиція є слушною, адже передумовою будь-якого якісного перекладу є його здійснення безпосередньо з мови оригіналу цільовою мовою. Однак, на нашу думку, в окремих випадках вартій уваги також переклад Статуту латинською мовою 1530 р., який стає в пригоді під час аналізу та пошуку еквівалентів певних термінів. Зокрема, латиномовну терміносистему ВКЛ I пол. XVI ст. можна зіставити із відповідними терміносистемами країн тогочасної Європи, де латиномовні правові акти були звичним явищем; це допоможе ідентифікувати сутність деяких явищ суспільно-правової дійсності ВКЛ, знайти їхні відповідники в інших лінгвокультурах і відстежити тенденцію конвенційного відтворення таких термінів англійською мовою в перекладах різноманітних латиномовних правових актів Європи. Тобто латиномовну терміносистему в окремих випадках може бути використано як «*tertium comparationis*» стосовно терміносистем мови оригіналу (середньоукраїнської) та мови перекладу (сучасної англійської). Так, як зазначили дослідники Статуту С. В. Ківалов, П. П. Музиченко та А. І. Паньков, «деякі юридичні терміни і категорії, які трапляються у Статуті давньоруською мовою, іноді стають повністю зрозумілими тільки після ознайомлення з латинським текстом» [4, с. 9]. Науковці обстоюють думку, що латиномовні списки «дуже цікаві з точки зору коментарів юридичної термінології, оскільки в них зійшлися різні юридичні терміни давньоруського, литовського, польського, римського права і права країни західної Європи, які певною мірою стали підґрунтям майбутньої правової акультурації» [4, с. 6].

Для належного аналізу перекладу важливу роль відіграє позиція К. фон Льове стосовно пріоритетів перекладу та критеріїв еквівалентності. У цій площині К. фон Льове, за його ж словами, намагався досягти «компромісу між цілковито точним (*accurate*) відтворенням тексту й таким, яке є читабельним (*readable*)» [14, с. 16]. Таке компромісне ставлення К. фон Льове простежується впродовж усього його перекладу, причому насамперед у лінгвокультурній площині (яка, зрештою, виходить на передній план при часовіддаленому перекладі правових пам'яток через значні розбіжності у фонових знаннях та культурному сприйнятті оригінальної та цільової аудиторій, що належать до різних епох та середовищ). Прагнення до «точності» найяскравіше простежується, зокрема, у значній поширеності транслітерацій у цільовому тексті: перекладач свідомо уникав культурного заміщення категоріями сучасного англійського світу, натомість намагаючись зберегти семантико-культурні риси тексту оригіналу. Тоді як прагнення до «читабельності» знаходить вияв здебільшого в об'ємних дефініціях, коментарях та поясненнях, що сумарно за обсягом приблизно такі ж, як і сам переклад, і, безперечно, сприяють подоланню англійським читачем лінгвокультурних бар'єрів.

Аналізуючи загальні особливості перекладу Статуту, доречно згадати і про його цілі, сформульовані самим К. фон Льове у передмові. Першою ціллю він назвав точність перекладу

(«accurate translation» [14, с. IX]), крізь призму якої підняв питання важливості перекладу для фахового і нефахового читача. Досягнення «точності» для К. фон Льове має сенс до тієї межі, до якої зберігається баланс із «читабельністю». На його думку, переклад першоджерела має значення насамперед для «неспеціалістів», до яких він відносить широке коло осіб, у тому числі науковців із суміжних галузей. «Спеціалістами» ж він вважає лише тих учених, які здатні прочитати та зрозуміти Статут мовою оригіналу й підібрати англійські відповідники оригінальних слів, не вдаючись до перекладу. На його переконання, для фахового читача переклад має цінність лише спорадично, коли виникають сумніви стосовно фактичного значення тих чи інших лексем.

Другою ціллю К. фон Льове позиціонував належну експлікацію термінів, наявних у Статуті, яка б уможливила сприйняття цільового тексту як фаховим, так і нефаховим читачем. Причому, тут перекладач основну увагу зосереджує на тлумаченні транслітерацій у коментарях та глосарії, наголошуючи, що «англомовним еквівалентом далеко не завжди можна передати оригінальне значення, яке вкладали укладачі Статуту» [14, с. X]. Якщо аналізувати позицію К. фон Льове з перекладознавчої перспективи, то він наголошував на проблемі неперекладності культурно маркованої лексики, вкрай поширеної у Статуті, на неможливості безвратно відтворити її за допомогою відповідників, наявних у цільовій мові. Для успішного вирішення цієї проблеми перекладач обрав макростратегію «комбінованої реномінації» (термін Р. П. Зорівчак [2, с. 122]), поєднавши дві стратегії: транслітерацію (в тексті) та експлікацію (пояснення), які вирішив винести за межі тексту у відокремлені коментарі та глосарій.

Третьою ціллю (яка, швидше, є передумовою успішного перекладу) дослідник зазначає підхід до тексту аналізованої правової пам'ятки як цілісного, внутрішньо узгодженого явища. Він наголошує на важливості системного розуміння Статуту як сукупності взаємопов'язаних положень, на потребі згладжувати різноманітні смислові протиріччя, приміром, між артикулами, де це можливо, у тому числі через надання пояснень у коментарях.

Четверту ціль перекладач означив, продовжуючи у руслі голістичних позицій, як синтез другої та третьої, обмежуючись специфікою оформлення глосарію транслітерацій. Останньому він запропонував, крім визначень, надати інтерпретаційного компонента – у вигляді умовних позначень, покликаних усунути згадані смислові протиріччя та посприяти цілісності сприйняття цільовим читачем.

На думку більшості рецензентів, переклад К. фон Льове загалом відповідає поставленим цілям. Так, приміром, Н. Дейвіс вважає, що дослідження та переклад Статуту пера К. фон Льове «безперечно належить вітати як першокласне досягнення» [5], називаючи цільовий текст «продуманим та читабельним», відзначаючи при цьому його доступність не лише для фахівця (яким, відповідно до його тлумачення, є спеціаліст у сфері історії права), а й рядового читача-поціновувача скрупульозно проробленої та вдало представленої наукової роботи.

Позитивну оцінку перекладу дала й А. Клеймола [9], відзначивши як зрозумілість і читабельність перекладу, так і важливість урахування специфіки різних рукописів тексту оригіналу. Схвально охарактеризувала вона і коментарі, передусім за вдалі пояснення термінів і згладжування протиріч, а також за зіставлення литовсько-руської законодавчої традиції з іншими; не оминула увагою дослідниця також глосарій і додаток з узгодженням нумерації за різними списками.

Відносно позитивну рецензію отримала робота К. фон Льове і від В. Водова [16], який порекомендував переклад Статуту до прочитання (головно «неслов'янськими» істориками), проте «із невеликими застереженнями». Серед позитивного він назвав читабельність перекладу, інформативність вступної частини, де висвітлюються історичні, правові, філологічні та бібліографічні аспекти; а також сам факт виконання нелегкого перекладу із недостатньо дослідженої «старобілоруської» мови (ми ж дотримуємося погляду, що мовою написання Статуту є середньоукраїнська – прим. автора статті). Критика В. Водова стосується насамперед методики дискусії щодо значень окремих лексем, де, на його думку, бракувало документального підґрунтя, мовляв, доцільніше було би проводити таку роботу, спираючись не

лише на сам текст, а й на акти тодішньої законодавчої практики, яких немало збереглося в литовських архівах. Крім того, науковець на епізодичну неточність відтворення лексем.

Єдиний негативний відгук на переклад Статуту пера К. фон Льове дав Р. Геллі [7], на думку якого, переклад не забезпечує достатньо «точного» (англ. «faithful») відтворення оригінального документа. Так, рецензент критикує переклад за зловживання транслітераціями, а саме – за їхнє уживання навіть тоді, коли можна було б обійтися відомим у цільовій мові відповідником без втрати смислу, а також за поодинокі випадки їх застосування без пояснень. Також він, як і В. Водов, вказує на хибність перекладу окремих лексем. Щодо передмови, вступу та коментарів до перекладу, то, як стверджує Р. Геллі, незважаючи на значний обсяг, їм бракує смислової глибини, повноти та інформативності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Переклад Першого Литовського статуту англійською мовою, проте, все ж зайняв свою нішу в історико-правових та культурологічних дослідженнях слов'янського світу, у тому числі й в Україні. Від еквівалентності виконання перекладу залежить те, наскільки достовірно представлено відповідну інформацію цільовому читачеві. Перекладач Статуту, американський історик-славист К. фон Льове, був добре обізнаним із культурно-правовими особливостями виникнення та функціонування Литовського статуту 1529 р., а також із мовою оригіналу і підійшов до перекладу професійно й комплексно, намагаючись якомога точніше відтворити лексико-семантичні особливості юридичної лексики тексту оригіналу, а також її культурну маркованість, ставлячи за мету створити зрозумілий та читабельний цільовий текст, супроводжуючи його деталізованими поясненнями. Переклад К. фон Льове справедливо отримав більшість позитивних відгуків, у яких констатовано професійний підхід та відповідність роботи поставленим цілям. З огляду на сказане, представлений переклад Першого Литовського статуту англійською мовою можна рекомендувати для дослідження як фахівцям, так і для прочитання ширшому загалу зацікавлених осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко С. Г. Списки Литовського Статута 1529 р. *Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права*. 1929. Вип. VI. С. 35–109.
2. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад. Львів : Видавництво при Львівському державному університеті, 1989. 216 с.
3. Статут Великого князства Литовського 1529 года / под ред. К. И. Яблонскиса. Минск : Изд. АН БССР, 1960. 254 с.
4. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. В. Ківалова, П. П. Музиченка, А. І. Панькова. Одеса : Юридична література, 2002. 464 с.
5. Davies N. The Lithuanian Statute of 1529. Translated and Edited with an Introduction and Commentary by Karl von Loewe. E. J. Brill, Leiden, 1976. xiii + 206 pp. Glossary. Appendix. Bibliography. Dfl 68. *The Slavonic and East European Review*. 1977. Vol. 55, No. 4. P. 576–577.
6. Franklin News Record: Week of June 23–25 (1982). *DigiFind-IT* : website. URL: <http://www.digifind-it.com/franklin/data/news-record/1982/06%20June/06-24-1982.pdf> (дата звернення 03.08.2019).
7. Hellie R. Karl von Loewe, translator and editor. The Lithuanian Statute of 1529 (Studies in East European History, vol. XX, edited by Werner Philipp and Peter Scheibert). Leiden: E. J. Brill, 1976. 206 pp. 68 guilders. *Canadian-American Slavic Studies*. 1980. Vol. 14(1). P. 105–107.
8. Karlowich R. A Guide to Scholarly Resources on the Russian Empire and the Soviet Union in the New York Metropolitan Area. New York : Routledge, 1990. 320 p.
9. Kleimola A. M. The Lithuanian Statute of 1529. Translated and Edited with an Introduction and Commentary by Karl von Loewe. E. J. Brill Leiden 1976. XIII, 206 pp. hfl 68, – = Studien zur Geschichte Osteuropas vol. 20. *Neue Folge*. 1978. Bd. 26, H. 2. P. 299–300.
10. Loewe K. Commerce and Agriculture in Lithuania, 1400–1600. *The Economic History Review*. 1973. Vol. 26(1). P. 23–37.
11. Loewe K. Juridical Manifestations of Serfdom in West Russia. *Canadian-American Slavic Studies*. 1972. Vol. VI(3). P. 390–399.

12. Loewe K. Military Service in Early Sixteenth-Century Lithuania: a New Interpretation and Its Implications. *Slavic Review*. 1971. Vol. 30(2). P. 249–256.
13. Tell Us Where You Are. *The Student Project for Amity among Nations (SPAN)* : website. URL: <http://www.spanalumni.org/tell-us-where-you-are/> (дата звернення 03.08.2019).
14. The Lithuanian Statute of 1529 / translated and edited with an introduction and commentary by Karl von Loewe. Leiden : E. J. Brill, 1976. XIII + 206 p.
15. University of Minnesota April-June 1960 Press Releases. *University Digital Conservancy*: website. URL: <http://conservancy.umn.edu/bitstream/handle/11299/51382/1960April-JunePressReleases.pdf> (дата звернення 19.08.2019).
16. Vodoff W. The Lituianian Statute of 1529, Translated and Edited with an Introduction and Commentary by K. von Loewe. Leiden, E. J. Brill, 1976. XIV. – 206 pages (études d'histoire de l'Europe orientale, XX.). *Bibliothèque de l'école des chartes*. 1978. T. 136, L. 1. P. 194–197.

REFERENCES

1. Borysenok S. H. Spysky Lytovskoho Statuta 1529 r. *Pratsi Komisii dlia vyuchuvannia istorii zakhidno-ruskoho ta vkrainskoho prava*. 1929. Vyp. VI. S. 35–109.
2. Zorivchak R. P. Realiia i pereklad. Lviv : Vydavnytstvo pry Lvivskomu derzhavnomu universyteti, 1989. 216 s.
3. Statut Vielikogo kniazhestva Litovskogo 1529 goda / pod ried. K. I. Yablonskisa. Minsk: Izd. AN BSSR, 1960. 254 s.
4. Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho : u 3 t. T. 1. Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1529 roku / za red. S. V. Kivalova, P. P. Muzychenka, A. I. Pankova. Odesa : Yurydychna literatura, 2002. 464 s.
5. Davies N. The Lithuanian Statute of 1529. Translated and Edited with an Introduction and Commentary by Karl von Loewe. E. J. Brill, Leiden, 1976. xiii + 206 pp. Glossary. Appendix. Bibliography. Dfl 68. *The Slavonic and East European Review*. 1977. Vol. 55, No. 4. P. 576–577.
6. Franklin News Record: Week of June 23–25 (1982). *DigiFind-IT* : website. URL: <http://www.digifind-it.com/franklin/data/news-record/1982/06%20June/06-24-1982.pdf> (data zvernennia 03.08.2019).
7. Hellie R. Karl von Loewe, translator and editor. The Lithuanian Statute of 1529 (Studies in East European History, vol. XX, edited by Werner Philipp and Peter Scheibert). Leiden: E. J. Brill, 1976. 206 pp. 68 guilders. *Canadian-American Slavic Studies*. 1980. Vol. 14(1). P. 105–107.
8. Karlowich R. A Guide to Scholarly Resources on the Russian Empire and the Soviet Union in the New York Metropolitan Area. New York : Routledge, 1990. 320 p.
9. Kleimola A. M. The Lithuanian Statute of 1529. Translated and Edited with an Introduction and Commentary by Karl von Loewe. E. J. Brill Leiden 1976. XIII, 206 pp. hfl 68, – = Studien zur Geschichte Osteuropas vol. 20. *Neue Folge*. 1978. Bd. 26, H. 2. P. 299–300.
10. Loewe K. Commerce and Agriculture in Lithuania, 1400–1600. *The Economic History Review*. 1973. Vol. 26(1). P. 23–37.
11. Loewe K. Juridical Manifestations of Serfdom in West Russia. *Canadian-American Slavic Studies*. 1972. Vol. VI(3). P. 390–399.
12. Loewe K. Military Service in Early Sixteenth-Century Lithuania: a New Interpretation and Its Implications. *Slavic Review*. 1971. Vol. 30(2). P. 249–256.
13. Tell Us Where You Are. *The Student Project for Amity among Nations (SPAN)* : website. URL: <http://www.spanalumni.org/tell-us-where-you-are/> (data zvernennia 03.08.2019).
14. The Lithuanian Statute of 1529 / translated and edited with an introduction and commentary by Karl von Loewe. Leiden : E. J. Brill, 1976. XIII + 206 p.
15. University of Minnesota April-June 1960 Press Releases. *University Digital Conservancy*: website. URL: <http://conservancy.umn.edu/bitstream/handle/11299/51382/1960April-JunePressReleases.pdf> (data zvernennia 19.08.2019).
16. Vodoff W. The Lituianian Statute of 1529, Translated and Edited with an Introduction and Commentary by K. von Loewe. Leiden, E. J. Brill, 1976. XIV. – 206 pages (études d'histoire de l'Europe orientale, XX.). *Bibliothèque de l'école des chartes*. 1978. T. 136, L. 1. P. 194–197.

Стаття надійшла до редакції 16.08.2019 р.